

Gelencsér Milán

„Próbáltunk csinálni komédiát”

• (Kaj Ádám és az Sz-projekt *Úr és sofőr* előadásáról)

Az Sz-projekt társulata március elsején mutatta be *Úr és sofőr* című Brecht-átíratát a szegedi Alsóvárosi Kultúrházban. A zalaegerszegi Kaj Ádám, a Szegedi Nemzeti Színház fiatal dramaturgja az Sz-projektrel már a háta mögött tudhatja Hajnal Géza *Ördögárok* című darabját, amit Budapesten rendezett meg és adtak elő az S8 Pincében. Bár az Sz-projektnek, mint olyannak, a szegedi a második előadása, a tagok összetétele azóta megváltozott és több emberrel is bővült, szóval az *Úr és sofőr* az új felállásra nézve első, bemutatkozó előadás is. Nem is beszélve arról, hogy azóta a Szegedi Nemzeti Színház szakmai támogatását is bírják.

Az *Úr és sofőr* alapjául Bertolt Brecht *Puntila úr és szolgálja, Matti* című színdarabja szolgált, amit Brecht 1940-ben írt finnországi emigrációja alatt, de csak nyolc évvel később, 1948-ban mutatták (mutathatták) be Zürichben, 1949-ben pedig Brecht saját színházában, a Berliner Ensemble-ben, ahol – az Sz-projektre nézve stílusosan – *második* darabként ezt tűzték műsorra, a *Kurácsi mama* után. A német nyelvű irodalom emigráns „mozgalma” olyan meghatározó neveket és alkotásokat tud felmutatni, hogy saját gyűjtőnevet érdemelt ki magának: ezt nevezzük

ma úgy, hogy *German Exilliteratur*. Ide tartoznak mindazok, akiknek zsidó gyökereik vagy kommunista nézeteik miatt menekülniük kellett a náci Németországból. Pár nevet említve csak Brechté mellett: Adorno, Kracauer, Arendt, Musil, Hesse, Max Brod, a teljes Mann-család (Thomas, Klaus, Heinrich, Erika) vagy Stefan Zweig.

Szellemi köztudatunkban a Puntila úr nem tartozik Brecht reprezentatív darabjai közé, pedig (...) maga is a „nagy drámák” közé sorolandó. – állnak az *Úr és sofőr* színlapján is Ungár Júlia dramaturg szavai. Ennek tükrében érdemes röviden szólni az alapanyagról, hogy jobban érthető legyen, mihez is nyúltak vissza az Sz-projekt fiataljai és azt is jobban lássuk, hogy miről szeretnének szólni. A történet az arisztokrata, iszákos földbirtokos, Puntila úr sofőrjéhez, Mattihoz, illetve saját lányához, Évához fűződő rapszodikus kapcsolatára épül. Puntila úr ugyanis „beteg”, és férfiasan harcol ez ellen a betegség ellen: ha egy ideig nem iszik, hirtelen görcsös rohamok támadnak rá és mindenből „egyed kezd el látni” – „tehát félig-meddig vak”. A részegen boldog, önfeledt és „már-már kommunista” Puntilának nem csak a józanul rideg, társadalmi rangjával tisztában lévő és a tiszteletet

megkövetelő Puntilával kell viaskodnia, nem is csak a pálinkával és a nőekkel, hanem lányának is be kéne már kötni a fejét. Először egy attasét néz ki Évának, de vele még három nap alatt sem sikerül eljutni az eljegyzésig. Éva természetesen beleszeret Mattiba, apja sofőrjébe, így a „Puntiláknak” rögtön két kérő között kell őrlődniük. Ha pedig a szerelmes és a személyes drámák önmagában untatnák a nagydídeműt, az egész cselekmény a finn polgárháború keretei közé van ékelve.

Brecht az ihletet a finn-észtr drámaírótól, Hella Wuolijokitól kapta, aki saját történetében – eredeti címén *Sahanpuruprinsessa*, ami magyarul nagyjából annyit tesz, hogy *A Faforgács Hercegnő* – úgy jellemzi Puntilát, hogy a „Finn Bacchus”. Brecht azonban fogja az alkoholizmust, mint finn nemzeti problémát, és átalakítva beleilleszti reprezentatív elemként az osztályharc farce-világába.

Az *Úr és sofőr* nagyszerűen játszik a helyzet- és jellemkomikummal, illetve a kabaré stílusjegyeivel. Brecht egy 1940-es esszéjében figyelmeztet arra, hogy „a naturalisztikus ábrázolásmód ez esetben nem elég” és a rendezéstől elvárja a *commedia dell'arte*¹ jelzését. Az egyik jelenetben például – rögtön a második felvonás elején, miután a szünet előtt a színészek táblákat lóbálva búcsúztak – jó brechtiánus módon tételesen és szárazon hallunk a finn polgárháborúról: „A finn polgárháború. A polgárháborút 1918. január 27. és május 15. között vívták az ún. „vörösök” (punaiset), akiket a finn népi küldöttség, valamint az ún. „fehérek” (valkoiset), akiket a vaasai szenátus vezetett A vörösök a bolsevik Oroszország, míg a fehérek a Német Birodalom és svéd önkéntesek katonai támogatását élvezték.”, majd annak szörnyűségeiről: „Ebben az időben a gyermek mint olyan nem létezett. A fogva tartás körülményei borzalmasak voltak, az anyák a szájukban melegítették a vizet, amivel a csecsemőiket mosdatták.”

Ezt olvassa egy újságból a Mattit játszó *Pignitzky Gellért* a színpad elején ülve, mögötte pedig lassan összeáll egy groteszk kép: *Hodu Péter* Puntilája

¹ Olasz rögtönzések színház, fénykorát a 16. században élte. Főleg vándorszínész-társulatok adták elő, csupán pár oldalas kivonatolt szöveggönyvet kaptak párbeszéd nélkül, a nézők reakcióit figyelve kellett alakítaniuk a történet folyását.

megsárgult, gyűrött ingben, lógó nyakkendővel és gázmaszkban tekint el a nézők felett. Háttal áll egy sörösrekeszen Éva vörös blézerében, széttartott kezekkel keresztet formázva, *Turuc Roxána*. Majd hirtelen átkötözene, mozgalmasság, incselkedés, hangzavar és repkedő rekeszek, mintha a Benny Hill Show tartana reklámszünetet. Dramaturgiailag különösen érdekes helyen szerepel ez az epizód, mert tényleg úgy működik csak, mint egy epizód, egy kiállítás, a kabarék *gegjeinek* rövidtávú memóriájával.

Független és kezdő társulatot tudni kell nézni, legfőképpen akkor, ha egy olyan monstrumot állítanak bejáratlan lándzsájuk elé, mint Brecht. Azt hiszem nem árulok el újat akkor, ha azt mondom, hogy Brecht a színházcsinálónak és a nézőnek is egyaránt nagy falat tud lenni, és azzal sem, hogy az anyagi megszorítás az alkotói kreativitásnak illatos táptalaj. *Huszár Anetta* jelmezei működnek a maguk stilizációjában, *Pignitzky Ádám* díszleteire jó ránézni. A plafonról megvilágított sörösüvegek lógnak csillogos égboltként drótról, Puntila úr autója egy bevásárlókocsi biciklilámpákkal, a sörösrekeszek van, hogy szaunaként, van, hogy vonatként, van, hogy pódiumként az emberpiacon, van, hogy egyenesen a *Hatelma* hegyeként szolgálnak – kedves gesztus a za-

lai rendezőtől, hogy a szegedi színpadon meg is építeti hőseivel ezt a hegyet, amiről Puntila azt mondja Mattinak, elképzelnie is elég volna.

„PUNTILA

(..) Állj vigyázzba! Hát nincs benned hazaszeretet? Ó, te áldott Tavaszföld. A te áldott eged, a te áldott tavaid, a te áldott néped, különösképp a tehenészlányaid, és a te áldott erdeid. Matti, mondd, te nem érzékenyülsz el erre?”

Amint említettem, az *Úr és sofőr* két felvonásos darab, aminek a második része nagyon feszes és nagyon egyben van, de az első egység lassú és így hosszabb lett, mint amennyire kéne. Az elvitathatatlan, hogy a társulat előtt tisztán jelen voltak a brechti karakterjegyek, amikből az első percekben még bőségesen kapunk (perceken belül Arany Jánossal és József Attilával is kiszólnak nekünk – előbbi a bárd, utóbbi a vonat vonatkozásában). B. úr társulata felkonferálja magát, miután elhalkult Gogol Bordello *Mussolini vs. Stalin* című száma. Ahol politikáról lenne szó, mindenki köhögésbe kezd és a „lényeg” – jelezve, hogy mennyire nem lényeg – tréfásan az érthetlenségbe vesz. Amikor Puntila az emberpiacon épp szolgált

keres, természetesen a nézőtérben ülőket kezdi kritizálni – szép modellje ez az egész a brechti *V-effekt*nek, az elidegenítésnek. A nézőnek kiszólnak, kibillentik és kényelmetlen helyzetbe hozzák. Kaj Ádám mégis úgy teszi rá az ujját Brechtre hogy az nem hogy nem szisszen fel, de fiatalos (nem erőltetten!) és egészen simulékony lesz.

A címszereplőkön kívül a színészek több figurát is megformálnak. A képeket *Nyerges Evelin* hol tehenészlánnyként (a legügyesebb alakítása), hol csaposként, hol munkásként konferálja fel. *Turuc Roxána* nem csak Éva, de az a patikuslány is, akit – többek közt – Puntila feleségnek szemel ki, viszont emberien megragadott Évája ott marad a patikusban, ahogy *Hudák Réka* vagány csempésze az ő másik munkásában. *Horváth Tibor* lódoztort és bírót alakít, utóbbi részeges poénjainál jó időzítésről tanúskodik. A mellékszereplők közül kimagaslik *Fabó Norbert* attaséja, aki tényleg magával hozza a farce-t a színpadra, eseten, életképtelen, naiv, elvarázsolt diplomatájával. Az ő Surkkalája Matti pajtása a bűnben, együtt konspirálnak és dúdolják, hogy „jöjj Oroszország!” – érdekes véletlen (vajon mit szólna hozzá Brecht?), hogy a premier délelőttjén jött először hivatalos megerősítés Oroszország krími megszállásról.

„PUNTILA

Biztos szeretnék lenni benne, hogy nincs már köztünk szakadék. Mond, hogy nincs szakadék köztünk!

MATTI

Igenis, Puntila úr! Nincs szakadék köztünk.”

A címszereplő páros telitalálat. *Pignitzky Gellért* Mattija az elégedetlen és számító szolga, aki jól ismeri a helyezkedést és ügyesen bánik a szavakkal, ha ki kell bújni Puntila büntetése alól. Ő nem játszik, hanem kekeckedik és végül kötözködik, a részeg Puntilát az orránál fogva tudja vezetni (ilyen egy jó *chauffeur*), de mintha Puntila lányánál megakadna. Az átlát rajta, hiába hengeg neki, szívesen segít féltékenységére tüzelni az attasét és szerelmesen éjszakázik vele, ha arról van szó, de a házasságtól menekül, rögtön pajzsként rántja maga elé a társadalmi helyzetük átívelhetetlen szakadékát és menekülésében olyan próbákat állít Éva elé, amit tudva tud, hogy a lány el fog bukni, de olyan látványosan, hogy az apja ki is tagadja szerencsétlenkedéséért. Pignitzky Gellért látványosan fejlődött az *Ördögárok* óta, jó ritmusban játszik és hihető kapcsolatokat hoz létre saját és mások karaktere között, sőt, jól improvizál (a második előadáson nem ment fel időben a függöny, amiből szépen vágta ki magát). Ugyanakkor, amikor ő is érzi, hogy egy jó sorozatot visz végig és a nézőktől is erről kap visszajelzést, el tudja vinni Matti karakterét egy indokolatlanul teatrális és szemtelen irányba, ami még mindig szemléletes és jól áll, de inkább neki, mint a karakternek. Mindezek mellett ő rendelkezik talán ösztönösen is a legszélesebb eszköztárral.

Hodu Péternek sokkal többet kell a pálinkagőzös Puntila bőrébe bújni, mint a másnapos, napszemüveges Puntilájéba, ami az előadásban gyarapítja azt a bizonyos két komikumot, viszont a színészi lehetőségeket szűkíti, de ő nem hagyja, hogy ez meg is rövidítse azokat. Az ő hőse lenne a részeges figurák és a földbirtokos arisztokrácia szatírja, így pedig működik, és jogosan ki is lehetne fogni a szelet a vitorlákból azzal, hogy „a naturalisztikus ábrázolásmód ez esetben nem elég”. A kisugárzásából és a jellem-

zéből kapunk úgyis elég naturalizmust, fülledtséget, hosszú idők komoly pálinkakóstolását, gesztusaiban és játékában inkább stilizáló. Hangosan és rekedtesen beszél, nagyokat lódít az üvegeken a kezében és dülöngélve lépked. Puntila tragédiája a darab végére kell, hogy kicsúcsosodjon, és *Hodu Péter* mostanra maradéktalanul átszellemült játékában meghatóan fog artikulálódni:

„PUNTILA

Iszom? Én? Ez neked ivás? Ez a fickó lefelé húz a lejtőn, de ti meg azt akarjátok, hogy megsavanyodjak, hogy belepusztuljak az unalomba. Hát élet itt az én életem? Ki innét, törpehad! Kislelkűek, póriás elmék. Lopjatok, raboljatok, legyetek vörösek, fehérek, mit bánom én csak ne legyetek törpék!”

A zárókép előtti jelenet utolsó mondatai az egész darab programjává növelhetők. Az „emberség” kérdése, nem is kérdése, sokkal inkább *problémája* – szem előtt tartva, hogy az első kép címe rögtön: *Puntila* emberre *akad* –, amivel Matti már a felütésnél játszott, hogy: *jó* embert keresünk! *jó embert* keresünk! *jó* embert *keresünk*? És amit szintén Matti karakterétől kell hallanunk a darab legvégén, kevésbé lírai-an, mint a részeg Puntila kirohanása, hanem brechti módon didaktikusan, nehogy az érzelmek úgy ragadjanak el, hogy Puntiláért sírunk, de az emberség kérdése nem ég az emlékezetünkbe emiatt: „...vagy azt írja be, hogy gazember és csirkefogó vagyok, vagy azt, hogy ember. Egyik se jó pont manapság”. Azt hiszem, meg is találtuk, hogy az Sz-projekt fiataljai miért Brecht *Puntila úr és szolgája*, *Matti* színművéhez nyúltak átdolgozásra.

Az ígéretes kezdetet a Szegedi Nemzeti Színház egyik vezető rendezője, a már ötven éve pályán lévő, Jászai Mari-díjas *Sándor János* is kiemelte színpadra állva a premier után, szintén hangsúlyozva a Brechtel való birkózás sikerességét hazai pályán. Hogy ezek a szavak, a lendület, szorgalom és alázat hova fogja repíteni Kaj Ádámot és az Sz-projektet, nos, az a jövő zenéje, de a közeljövőé, és ha valamin spekulálni érdemes, az csakis a magasság.